

ЧИ МАЄ РЕЛІГІЙНЕ ПІДґРУНТЯ КОНФЛІКТ У НАГОРНОМУ КАРАБАХУ?

Анотація. У дослідженні висвітлюється, яке місце відводилося релігії у Карабаському конфлікті від початку його розвитку і до сьогодення. Описується та порівнюється сприйняття ролі релігії безпосередньо Вірменією та Азербайджаном, а також іншими акторами міжнародних відносин.

Ключові слова: Нагірний Карабах, релігійний фактор, регіональні конфлікти, регіональна безпека, ісламизм, християнство.

Abstract. The study highlights the place of religion in the Karabakh conflict from its inception to the present day. The perception of the role of religion directly by Armenia and Azerbaijan, as well as other actors in international relations, is described and compared.

Keywords: Nagorno-Karabakh, religious factor, regional conflicts, regional security, Islamism, Christianity.

У сучасній міжнародній політиці досить поширене уявлення, що, оскільки релігії як такі є джерелом глибоких розбіжностей між окремими людьми, громадами і народами, вони неминуче провокують антагонізм і протистояння. Наприклад, на думку С. Хантінгтона, конфлікти уздовж ліній «розлому» між цивілізаціями неминучі з кількох причин, першою з яких він називає їх несхожість «за своєю історією, мовою, культурою, традиціями і, що найважливіше, – релігією» [3, с. 1]. І відповідно для деескалації конфлікту та зняття напруги в стосунках конфліктуючих сторін необхідно мінімізувати відмінності між ними і, отже, зменшити присутність і вплив релігійного чинника у всіх дипломатичних та миротворчих ініціативах.

Якщо розглядати це в контексті Карабаського конфлікту, то можна дослідити, що вплив релігійного фактора зазнав трансформації протягом розвитку конфлікту в останні десятиліття. Насамперед суть цього конфлікту, з одного боку, – право на самовизначення вірменського народу Карабаху (і власне право на утворення окремої одиниці НКАО), а з іншого – територіальна цілісність Азербайджанської Республіки. Отже, релігія не була важливим фактором на початку конфлікту, переважали насамперед територіальні та економічні інтереси сторін, а також прагнення відродити історичну пам'ять, що тлумачилося двома народами по-різному. Крім того, окрім названих чинників, мабуть, найбільш значущим був і залишається дотепер саме етнічний. Це відображалось у взаємній ненависті, погромах і «вирізаннях» цілих сіл під час гарячої фази конфлікту за національною ознакою.

Проте коли обмеження на свободу віросповідання були зняті, починаючи з перебудови середини 1980-х рр., у більшості пострадянських країн відбувся «релігійний ренесанс». На думку експертів, релігія перетворилася на фактор конфлікту через два різних процеси.

По-перше, релігія стала важливим засобом створення і підтримки соціальної та емоційної солідарності між соціальними верствами під час глибокої політичної і соціальної кризи, викликаній крахом СРСР. Під час кризи, яка збіглася з ескалацією конфлікту в Нагірному Карабаху, релігійні лідери Вірменії та Азербайджану стали відігравати критично важливу роль у створенні формальних та неформальних зв'язків між різними суспільними і політичними рухами, вносячи відчуття стабільності серед зруйнованого соціального порядку. У ті часи релігія перетворилася в один із небагатьох соціальних інститутів, здатних захищати людей від екзистенціальної тривоги, при цьому виконуючи свою місію з помітним успіхом. Як нагадує нам Еміль Дюркгейм, у ситуаціях соціального розпаду і гострого зовнішнього конфлікту групова солідарність і соціально-моральна згуртованість, заснована на релігійних зв'язках, виступають на перший план суспільного життя, тимчасово відсуваючи економічні і політичні питання на задній план [1, с. 161]. Отже, в такому хиткому становищі релігія стає «привілейованим ресурсом соціально-культурного будівництва», охоплюючи інші проблеми і створюючи середовище, де він надає всеохоплюючий вплив. Крім того, це також відкриває можливості для експлуатації релігійного фактора політичними віртуозами і підприємцями-етнонаціоналістами в своїх інтересах [2, с. 639].

По-друге, релігія стала інструментом політичної легітимізації в руках нових політичних еліт і у Вірменії, і в Азербайджані, які ідеологічно «змішували» релігію та етнічну приналежність, наповнюючи їх націоналістичним дискурсом. Після цього Карабаський конфлікт почав «обростати» релігійними мотивами, метафорами і символами, «які підтверджували важливість релігії і представляли конфлікт як боротьбу між Ісламом і Християнством [4, с. 16]. Навмисно чи ні, але конфлікт у Нагірному Карабаху було сакралізовано, отождено на насильство, що відбувалося на війні, серед іншого, навіщувався релігійний ярлик. Отже, політизація релігії призвела до деякої «релігізації» конфлікту.

Проте зазначимо, що релігія ніколи не ставала «самостійним феноменом» у Карабаху – вона служила підсилювачем конфлікту, коріння якого лежали в іншому місці (територія, історія, економіка), а також забезпечувала легітимізацію правлячих еліт.

Окремо варто розглянути вплив інших міжнародних акторів на «релігізацію» Карабаського конфлікту. Наприклад, окремі мусульманські країни або регіони відкрито підтримували азербайджанську сторону, сприймаючи цю війну як боротьбу з невірними християнами. Вірменський політолог Левон Мелік-Шахназарян так висловлювався про участь третіх осіб: «В Афганістані, в Чечні, в деяких арабських державах азербайджанська пропаганда домоглася успіхів. Внаслідок цього вже з 1992 р. карабахцям довелося оборонятися від агресії Азербайджану, посиленої багатьма тисячами ісламських найманців і фанатиків із названих держав і регіонів. Досить сказати, що тільки з Афганістану на „священний джихад” прибуло

понад 3,2 тисячі моджахедів, які повірили, що їм випала доля воювати з братами-мусульманами проти гяурів» [6, с. 1]. Беручи до уваги зростання напруженості протягом ХХІ ст., яка пов'язана з терористичними актами радикальних ісламістів, подібні факти дійсно викликали стурбованість і підвищували ймовірність загострення ситуації. Якщо ж звертатися до останньої ескалації конфлікту восени 2020 р., то стурбованість щодо релігійних мотивів боротьби висловлювали також і європейські медіа та деякі політики (як аргумент наводилися зруйнування християнських святинь та кладовищ). Але представник Азербайджану рішуче засудив подібні заяви. «Французькі медіа представляють конфлікт у Нагірному Карабаху як протистояння між азербайджанськими мусульманами і вірменськими православними. Це дуже небезпечно і не має під собою підстав. Цей конфлікт ніколи не мав релігійного підґрунтя і був спровокований ще Радянським Союзом», – повідомив посол [5].

Отже, можна дійти висновку, що загалом сила впливу релігії на розвиток Карабаського конфлікту зараз оцінюється по-різному, оскільки значущість цього фактора зазнала трансформації внаслідок розпаду СРСР, а також проблеми сприйняття ісламу у світі. Крім того, позиції вірменської та азербайджанської сторін щодо місця релігії у конфлікті також змінювалися з плином часу, однак спроби використати її сакральне значення на свою користь однозначно робилися. Це стосується і третіх країн (як мусульманських, так і європейських), які робили спроби надати війні в Карабаху релігійного «забарвлення». Хоча на сьогодні Карабаський конфлікт не перебуває у гарячій стадії, однак варто враховувати все вищезазначене, щоб запобігти загостренню протиріч на релігійному ґрунті.

Джерела та література

1. Émile Durkheim, *Selected Writings*, Anthony Giddens, ed. *Cambridge University Press*. 1972. С. 161.
2. Ethnodoxy: How Popular Ideologies Fuse Religious and Ethnic Identities. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 2012. № 4. С. 639.
3. Huntington S. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. / Samuel P. 1. Huntington. New York: Simon and Schuster, 1996.
4. *Nation-Building in the Post-Soviet Borderlands: The Politics of National Identities*. *Cambridge University Press*. 1998. С. 16.
5. Азербайджан призывает не разыгрывать карту «религиозного противостояния» в карабахском конфликте. *Укрінформ*. 2020. URL: <https://www.ukrinform.ru/rubric-world/3114640-azerbajdzan-prizyvaet-ne-razygryvat-kartu-religioznogo-protivostoania-v-karabahskom-konflikte.html>
6. Исламизация карабахского конфликта неизбежна. *Ноев Ковчег*. 2010. № 156.